

Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1415/1994, II, 575-597; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-şerhi'l-kebir* (nşr. Muhammed İlîş), Beyrut, ts. (Dârü'l-fıkr), I, 306-312; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*, Dımaşk 1405/1985, II, 109-127; H. Yunus Apaydın, "Tilâvet Secdesi", *İlmihal*, Ankara 2006, I, 352-354; Fehd b. Abdülaziz el-Fâzil, "Secedâtü'l-Kur'ân: Ahkâm ve tevcihât", *Mecelletü'l-Buḥû-şî'l-İslâmiyye*, sy. 71, Riyad 1424-25/2004, s. 93-193; "Sücdü't-tilâve", *Mu.F*, XXIV, 212-233; Beşir Gözübenli, "Tilâvet Secdesi", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, IV, 375-379.

ABDURRAHMAN ÇETİN

TİLİMSÂN

(تلمسان)

Cezayir'de bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu idarî birim.

Cezayir'in kuzeybatısında Fas sınırına yakın bölgede yer alır. Tilimsân (Tlemsen) bölgedeki Fas, Vehrân, Vücd gibi şehirler içinde ticaret yolu üzerindeki merkezî konumuyla öne çıkmaktadır. Modern dönemdeki Cezayir şehri merkezli idarî taksimatın oluşmasından çok önce Tilimsân, bugün Orta Mağrib denilen tarihî Mağrib-i Evsat'ta Murâbitlar'a ve Abdülvâdîler'e başşehirlik yapan çok önemli bir şehirdi. Atlas dağlarının bir kısmını oluşturan ve şehirle aynı adı taşıyan, 1842 m. râkîma sahip Tilimsân dağının kuzey eteğinde 806 m. yükseklikteki noktada meyve bahçeleri arasında kurulmuş olup etrafı ormanlarla çevrilidir. Fas şehriyle Vehrân arasında ve Akdeniz'den Sahrâ'ya geçiş noktasında denize 50 km. kuş uçuşu mesafede bulunur. Bölgede "Mağrib'in incisi" ve çok sayıda tarihî eserleri dolayısıyla "müze şehir" diye bilinmektedir. V. (XI.) yüzyılda Ebû Ubeyd el-Bekrî ve VI. (XII.) yüzyılda Şerîf el-İdrîsî gibi İslâm coğrafyacıları buranın hamamlarından ve su değirmenlerinden bahseder. Tilimsân kelimesinin menşei hakkında daha ziyade sözlü gelenekle aktarılan farklı rivayetler ileri sürülmektedir. Berberice'de "su kaynağı" anlamında *tilmas* kelimesinin çoğulu olarak *tilimsândan* geldiği görüşü en yaygın olanıdır. Yine Berberice'de Agâdir (ambar) ve Tagrart (çekirdek) diye isimlendirilen tarihî iki şehrin arasında kurulup onlarla birlikte hepsine Tilimsân (tohum ambarı) denildiği ileri sürülür. Coğrafi olarak denizle karanın, çöle dağların kesişme noktasında yer aldığından, Berberîler'in Zenâte kolunda olduğu "toplama" karşılığında **ta-lam** ve "iki" anlamında **sân** kelimelerinin birleşmesiyle "iki farklı özelliğin bulunduğu

yer" karşılığında Tilimsân adı verildiği görüşü de vardır. Bazı kaynaklarda Tilimsân'ın bulunduğu yer için "aynü'l-hacer, aynü'l-hût, aynü'l-muhâcir" gibi tabirler kullanılır. Avrupa kaynaklarında şehrin adı Tlemcen olarak geçer. Agâdir, Tagrart, Cidâr, Tilimsân ve Mansûre'den Tilimsân dışındakiler tarihî birer adlandırma şeklinde kalmıştır.

En eski çağlardan beri yerleşim yeri olduğu anlaşılan bölgede Romalılar II. yüzyılda bugünkü şehrin yakınındaki Agâdir'i kurdular ve buraya Latince "bahçeler" anlamında Pomaria adını verdiler. 456 yılında Kuzey Afrika'daki Roma hâkimiyetini sona erdiren Vandal istilâsının ardından Berberî kabileleri arasında paylaşarak idare edilen şehir daha sonra Agâdir adıyla tanındı. İbn Haldûn'a göre Emevîler dönemindeki fetihler öncesinde burası Berberîler'in Zenâte kolundan Benî İfren ve Mağrâve kabilelerinin yurdu idi. Agâdir Kalesi'ni Benî İfren inşa etti. Tilimsân ve çevresi, Emevîler devrinde 55-62 (675-681) yılları arasında İfrîkiye valiliği yapan Ebû'l-Muhâcir Dînâr tarafından fethedildi. Daha sonra Tilimsân, Hâricîler'in Sufriyye kolunun merkezi oldu. Abbâsiler döneminde devletin Kuzey Afrika'daki sınırlarının en uç noktasını Tilimsân yakınındaki Şelif vadisi oluşturuyordu. Sufriyye koluna mensup Benî İfren kabilesi, Ebû Kurre önderliğinde bütün Mağrib Hâricîleri'ni 154'te (771) buradan hareketle toplayarak büyük bir direniş başlattı.

İdrîsîler'in kurucusu I. İdrîs, 174 (790) yılında Zenâte Berberîleri'ni itaat altına al-

mak için Mağrâve'nin reisi Muhammed b. Hazer el-Mağrâvî'nin desteğiyle Tilimsân ve çevresini ele geçirdi. Bir süre burada kalıp şimdiki Tilimsân büyük camisinin temellerini attı. Ardından kendisi Mağrib-i Aksâ'ya giderken Tilimsân'a kardeşini vali tayin etti. 199'da (814) II. İdrîs üç yıl burada kalarak büyük camiye tamamladı. Fâtımîler, Mehdiye'den doğuya doğru ilerledikleri sırada 931 yılında kendileriyle iş birliği yapan Tilimsân'a girerek İdrîsî valisini uzaklaştırdılar ve şehri 955 yılına kadar ellerinde tuttular. Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman, Fâtımî idaresindeki Mağrib-i Evsat'ı ele geçirip burasını bütün Zenâteliler'in emîri olan Benî İfren'den Ya'lâ b. Muhammed'e verdi, kendisini Tilimsân valisi yaptı. Ancak şehrin valisi Fâtımî kumandanlarından Cevher es-Sıkkîl tarafından öldürülünce Mağrib'de karışıklıklar ortaya çıktı. Mağrib'in Fâtımîler'in elinden çıkması ve ardından Benî Hilâl Arapları'nın bölgeye akın etmesiyle Tilimsân hâkimiyet mücadelelerine sahne oldu.

1080 yılında Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn, Tilimsân ve çevresindeki Zenâte Berberîleri'nin hâkimiyetine son verip şehrin merkezini Agâdir'den biraz daha batıda kurduğu Tagrart'a taşıdı. Murâbitlar'ın önemli merkezlerinden olan bugünkü Moritanya, Fas ve Cezayir'in batısı ile Batı Sahrâ bölgesindeki yerler bir süre buradan yönetildi. Tilimsân ismi de ilk defa bu dönemde kullanılmaya başlandı ve kısa zamanda Agâdir ile Tagrart birleşerek günümüzdeki ana şehrin teşekkülü ta-

Tilimsân'dan bir görünüşü

TİLİMSÂN

mamlandı. Murâbıtlar döneminde refah seviyesi yükseldi. Muvahhid Devleti'nin kurucusu Abdülmü'min el-Kûmî 540 (1145) yılında Tilimsân'ın surlarını yıkıp buranın halkını katletti ve yerlerine başkalarının gelip yerleşmesini teşvik etti. Ardından Tagrart ve Agâdir güçlendirildi, birinde memurlar, diğerinde halk oturuyordu. Tilimsân stratejik konumu dolayısıyla bölgenin merkezi oldu; saraylar, büyük evler ve sağlam surlar inşa ettirildi. Muvahhidler burada darphâne kurup para bastırdıkları gibi kervansaraylar ve Akdeniz sahilineki Huneyn'e bir iskele inşa ettirdiler; Akdeniz ile Bilâdüssûdan arasında ticareti canlandırdılar. Muvahhidler'in çeşitli kaleler yaptırdıkları Tilimsân, Mağrib-i Evsat'ın birinci derecede yönetim ve ticaret merkezi haline geldi. İki surla çevrili şehrin iç kale kısmında devlet görevlileri ikamet ederken ikincisinde halk yaşı-maktaydı.

Muvahhidler'in zayıfladığı bir dönemde Tilimsân'da Benî Abdülvâd Berberîleri'nin reisi Yağmurasan b. Zeyyân tarafından Abdülvâdîler (Zeyyânîler) hânedanı kuruldu (632/1235). Üç asırdan fazla hüküm süren bu hânedan döneminde Tilimsân kısa sürelerle Merînîler, Sa'dîler, Hafsîler ve İspanyollar'ın işgaline uğradı. Bunlardan özellikle Merînîler'in uzun süreli kuşatması önemlidir. Tilimsân, 1299 yılı Mayıs ayından 1307 yılı ortalarına kadar Benî Merîn tarafından muhasara altında tutuldu. İbn Haldûn'un bildirdiğine göre kuşatma esnasında 120.000 Tilimsânlı'nın ölmesi pahasına şehir teslim edilmedi. 1248'de Tilimsân'a getirilen, Hz. Osman döneminde çoğaltılan yedi Kur'an nüshasından biri bu muhasara sırasında kayboldu. 1304-1308 yıllarında hüküm süren I. Ebû Zeyyân Muhammed kuşatmanın yaralarını

sarmaya çalıştı. Ardından yerine geçen kardeşi I. Ebû Hammû Mûsâ yıkılan surları onardı ve Merînîler'i Vücd'e'nin batısına kadar çekilmeye zorladı. Cezayir'in en batısındaki bu şehirden en doğudaki Kostantîne'ye kadar sınırlarını genişletti. Abdülvâdîler şehirde saraylar, kütüphaneler, okullar, hanlar yanında güzel bahçeler, büyük parklar ve sulama için kanallar inşa ettiler. Bu dönemde ilim ve sanat çok gelişti.

Tilimsân, Abdülvâdîler döneminde Endülüs'e önemli ölçüde mühimmat ve askerî yardım sevkeden şehirlerden biri oldu ve Nasrîler'in İspanya işgaline karşı direnmesine büyük katkı sağladı. Esasen Tilimsân'da Ebû Tâşfîn gibi Zeyyânî veliahtlarının çoğu eğitimlerini Elhamra Sarayı'nda Nasrîler'in himayesinde tamamlıyordu. Gırnata ile Tilimsân halkı konuşmada, giyimde ve daha birçok alanda aynı özellikleri taşıyordu. Gemiyle iki günlük mesafede bulunan Mağrib'deki Huneyn ile İspanya tarafındaki Mürsiye (Murcia) limanları en kısa irtibat hattını teşkil ediyordu. XIII. yüzyılda Muvahhid hâkimiyetinin sona ererek birçok küçük emirliğin oluştuğu dönemde de Gırnata ile irtibat Tilimsân ile sağlanıyordu. Tilimsânlı meşhur şair İbn Hamîs ömrünün büyük bir kısmını Gırnata Sarayı'nda geçirdi ve orada vefat etti. Bu ilişkilerin temelinde, Endülüs'te İspanyol hristiyan krallarının saldırılarından bunalıp Tilimsân'a gelen Endülüslü müslümanların burada saraylar, camiler, medreseler ve evler inşa ettirmesi, şehri geride bıraktıkları medeniyetin yeni yüzü haline getirip Tilimsân'a gerçek bir başşehir görünümünü kazandırması yatıyordu. Sadece Kurtuba (Cordoba) emirliğinden buraya göç edenlerin sayısı 50.000'i geçmişti. Son Nasrî Sultanı Ebû Abdullah es-Sagîr'in annesi de bütün saray erkânıyla birlikte Tilimsân'a sığındı ve burada vefat etti.

nıyla birlikte Tilimsân'a sığındı ve burada vefat etti.

XV. yüzyılın sonlarında İspanyollar, Nasrî hânedanını yıktıktan sonra Kuzey Afrika'ya geçip birçok yeri ele geçirerek harabeye çevirince Abdülvâdî hânedanı tehlikenin farkına vardı. Tilimsân'ın 1511 yılında işgali üzerine Abdülvâdîler Cezayir, Bicâye, Annâbe gibi şehirlerin çevresinde etkili olan Oruç Reis'ten yardım istediler. Oruç Reis 923'te (1517) şehri İspanyol işgalinden kurtardı ve Sidi Dâvûd Kapısı'nda halk tarafından coşkuyla karşılandı. Hapisteki Abdülvâdî emiri serbest bırakıldı. Oruç Reis bir yıl burada kalarak Endülüslü müslümanları korudu, Fas sultanı ile görüşmeler yaptı. Fakat çok geçmeden Zeyyânî hânedanı Oruç Reis'e karşı tavır aldı ve İspanyollar'la iş birliği içine girdi. Şarlken, kendisinden yardım isteyen Abdülvâdî emirine Vehrân'daki Marki de Comares kumandasında 10.000 kişilik bir ordu gönderdi. Tilimsân'da bulunan Oruç Reis ve adamları bu kalabalık orduya karşı savaşa giriştiler, sonunda şehid olunca ya kadar çarpıştılar. Hızır Reis (Barbaros Hayreddin) 1529'da Tilimsân'ı zaptedip buranın idaresini II. Ebû Muhammed Abdullah'a bıraktı. Ancak Hızır Reis, 1534'te Tunus'ta Benî Hafs Devleti'yle iş birliği yapan İspanyollar'a yenilince Tilimsân emiri de İspanyollar'la beraber hareket etmeye başladı ve 1541 yılına kadar Osmanlılar ile İspanyollar arasında iki yüzlü bir siyaset takip etti. Ebû Muhammed Abdullah ölünce İspanyol taraftarı Ebû Abdullah ile Osmanlı taraftarı Ebû Ahmed adlı iki oğlu arasında taht kavgası çıktı. Halk Ebû Ahmed'i emir seçti; Ebû Abdullah, Vehrân'daki İspanyollar'a sığındı. 1543'te Vehrân'dan hareket eden İspanyol ordusu ile Ebû Ahmed'in ordusu arasındaki savaşta Tilimsânlılar yenilerek iç kaleye sığındı; ahalinin önde gelenleri de Ebû Abdullah'a itaat ettiklerini bildirdiler; bunun üzerine İspanyollar iç kale hariç şehri ele geçirdiler. Yirmi gün boyunca şehri yağmalayan İspanyollar halka büyük işkenceler uyguladıktan sonra geri çekildiler. Halk Ebû Ahmed'i şehre alıp kardeşini kovunca o da tekrar İspanyollar'a sığındı; onlarla bir defa daha saldırıya geçtiyse de ağır bir yenilgiye uğradı. Ardından yakalanıp öldürüldü. Daha sonra Fas Sultanı Abdullah Tilimsân'a göz dikti. Harrân ve Abdülkâdir adlı oğullarını 30.000 kişilik bir ordunun başında buraya göndererek şehri kolayca aldı; Ebû Ahmed Tilimsân'dan kaçtı. 960'ta (1553) Cezayir'den büyük bir ordu sevk edilince Tilimsân şehri Sâlih Reis ku-

Tilimsân
Kalesi'nden
bir görünüş

mandasındaki Osmanlı ordusu tarafından kesin biçimde ele geçirildi. Böylece üç asırdan fazla süren Zeyyânî hâkimiyeti sona ermiş oldu.

Osmanlılar'ın Tilimsân'daki idaresi zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte 1833 yılına kadar devam etti. Özellikle Fas sultanları fırsat buldukça bu müstakil vilâyeti almak istediler. Sa'dî sultanlarından Mevlây Muhammed eş-Şeyh el-Mehdî, Tilimsân'ı zaptetme konusunda çok ısrarlıydı. Sâlih Reis'in vefatı üzerine harekete geçtiyse de ikinci defa beylerbeyi olarak Cezayir'e gelen Hasan Paşa, 1557'de kuşatma altındaki Tilimsân'a 14.000 kişilik bir ordu gönderip kâid Sefa'yı ve muhafızları kurtardı. 1624 yılında Cezayir beylerbeyi olan Hüsrev Paşa, Kostantîne'den Tilimsân'a kadar her tarafı gezerek vergiye bağladı. Ardından bir murâbit halkı isyana teşvik edip Tilimsânlıları ayaklandırdırınca üzerlerine 1200 kişilik bir birlik gönderildi; kendisi etkisiz hale getirildiği gibi etrafındakiler de dağıtıldı. 1658'de Mevlây Muhammed'in Tilimsân'ı alma girişimi buranın kâidi Çelebi'nin şehri iyi muhafazası sayesinde etkisiz kaldı. Mevlây İsmâil'in en büyük hedefi de Tilimsân'ı ele geçirmektir. Bu amaçla 1673, 1681 ve 1693 yıllarında saldırı düzenlediyse de Osmanlılar karşısında başarılı olamadı.

Tilimsân halkı Türkler, Araplar ve Endülüslüler'den oluşmaktaydı. Kuloğulları her üçünün karışımından meydana gelen bir toplumdur. Kuloğulları 1746'da Tilimsân kâ-

idi Yûsuf Bey'i şehirden uzaklaştırıp idareyi ellerine alınca Cezayir dayısı İbrâhim bunların üzerine yürüdü ve yönetimi tekrar ele geçirdi. Onun 1748 yılında Kuloğulları'nı cezalandırmaya hazırlandığı bayram günü âniden ölmesi üzerine zehirlendiği iddiaları ileri sürüldü. 1790'dan itibaren Cezayir'in batısında giderek müridlerini arttıran Derkâviyye şeyhi Müstegânim, Muasker ile Vehrân hariç her tarafı zaptetti. 1805'te vuku bulan bu ayaklanma sırasında Tilimsân'daki Osmanlı muhafızları Meşver Kalesi'ne sığındı. İsyan, Vehrân'daki Garp sancağı beyi Mukalleş lakaplı Mehmed Bey tarafından ağır bir şekilde bastırıldı. Tilimsân'da önemli görevlerde bulunan Osmanlılar içinde zaman zaman Cezayir beylerbeyi olan Yûsuf Paşa ve 1553 yılında Tilimsân beyi iken Cezayir dayısı olan Kılıç Ali Paşa gibi önemli şahsiyetler yetti.

Fransız Sömürgeciliği. Tilimsân'daki Fransız işgali iki aşamalı oldu. Osmanlı askerlerinin ve Kuloğulları'nın Meşver Kalesi'ne sığındıkları bir dönemde Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî 1833'te Tilimsân'ı alarak kendi topraklarına kattı. 1836'da Fransızlar her ne kadar şehri kısmen ele geçirdilerse de 1837 yılı Mayıs ayında yapılan Tâfnâ Antlaşması ile buraları tekrar Emîr Abdülkâdir'e bıraktılar. Ancak 1842'de antlaşmayı yok sayıp ikinci işgal dönemini başlattılar. Bu tarihten itibaren başta Osmanlılar Fransız işgalini kabul etmeyen çok sayıda insan şehri terkedip fark-

lı yerlere gitti veya göçe zorlandı. Sömürge idaresinin bazı önemli tarihî eserleri yok etmesine rağmen Tilimsân, Cezayir şehirleri içinde işgalden en az etkilenen yerlerden biridir. Fransız sömürgeciliğiyle beraber bağımsızlığa kadar en fazla göç veren yer Tilimsân oldu ve buradan Fas'a göçenlere çok büyük ayrıcalıklar tanındı. Başlarına nakib tayin edildiği gibi kendilerinden öşür alınmadı; önde gelenlerine sultan tarafından her yıl hediyeler verilmekteydi. İkinci büyük göç dalgası o dönemde Osmanlı idaresindeki Suriye'ye yapıldı. Bunlar çoğu Rahmâniyye tarikatına mensup yaklaşık 3000 aileden meydana geliyordu. 1911'deki göçte Trablusgarp'ın İtalya'nın saldırısına uğraması, 1914 yılında Osmanlı halifesinin cihad çağrısı etkili oldu. Göçleri durdurmak için Fransa 1903-1904 ve 1910-1912 yıllarında hacca gidişleri yasakladı. Tilimsân'daki Fransız hâkimiyeti Cezayir'in 1962'de bağımsızlığını kazanmasıyla sona erdi.

Tarihî Eserler. Bâbüvehrân, Bâbülhâdîd, Bâbüsîdîbümedyen, Bâbülcîyâd, Bâbülkarmadîn ve Bâbülhâmis isimli altı kapısı bulunan Tilimsân'ın en önemli tarihî eserlerinden biri Meşver adlı iç kalesidir. Yağmurasan b. Zeyyân'ın yaptırdığı bu kalenin duvarları günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Ancak sömürge idaresi dönemindeki şehir düzenlemesi esnasında istinat duvarı dışında pek fazla bir iz kalmamıştır. Meşver Kalesi ile aynı dönemde, 1269'da inşa edilen ve küçük bir yapıya sahip olan Sîdî b. Hasan Camii'nin süslemeleriyle dikkat çeken mihrabı önemlidir. Abdülvâdî Emîri I. Ebû Tâşfîn (1318-1337) sadece Tilimsân'a beş adet saray inşa ettirmişti. İnşaat sırasında çalıştırdığı işçiler Benî Merîn'e karşı gerçekleştirdiği savaşlarda ele geçirdiği esirlerdi ve tamamına yakınında Merînî sanatının özellikleri görülmektedir. Ebû'l-Abbâs Ahmed (1430-1431) yıkılan iç kale surlarını yeniden yaptırmıştır. Fransız işgali sonrasında burada yaşamaya devam eden Türk soylu aileler 1870 yılından itibaren başka yerlere gönderilmiştir. Halen Tilimsân ve çevresinde Bendimurâd ve Benhabîb gibi soy adları taşıyan Türk kökenli aileler bulunmaktadır.

Merînîler, Tilimsân'a karşı yapılan saldırılar esnasında genelde birliklerini şehir 5 km. mesafedeki bağların arasında toplamaktaydı. Sultan Ebû Ya'kûb Yûsuf en-Nâsir 1299'da orada kurduğu bu kışlaya Mansûre adını vermiş, içine bir saray, büyük bir cami ile 40 m. yüksekliğinde mi-

Tilimsân şehri içinde kalmış olan Mansûre harabeleri

TİLİMSÂN

Mansûre'nin
içinde 40 m.
yüksekliğindeki
yıkık minare

nare inşa ettirmiş, 1302'de burayı surla çevirtmiştir. Bu kışla, şehrin surları, yıkılan caminin yarı harabe halindeki minaresi ve diğer kale kalıntıları günümüze kadar korunmuştur. Tilimsân'ın tarihî dokusunda Berberî, Arap, Endülüs, Türk ve Fransız dönemlerinin etkisi görülür. İçlerinde en etkin olanı Endülüs sanatıdır. Tilimsân, Cezayir şehirleri içinde mahallî âdetlerini, dinî bayramların ve halk törenlerinin geçmişle özdeşleşen kutlamalarını en iyi muhafaza eden şehirdir. Tilimsân'daki el-Câmiu'l-Kebîr'i 1082'de Yûsuf b. Tâşfîn inşa ettirmiş, oğlu Ali burayı yeniden yaptırarak genişletmiştir. Yağmurasan camiye bir bölümle 25 m. yüksekliğinde bir minare ilâve etmiştir. Sîdî Bûmedyen Camii, XIV. yüzyılda Merînî Sultanı Ebû Ya'kûb Yûsuf tarafından Endülüs mimari tarzında inşa edilen bir eserdir. Minaresi tuğla ve çok renkli seramikle süslenmiştir.

Tilimsân'da günümüze herhangi bir izi kalmayan Tâşfîniyye, Haldûniyye ve Ubbâd medreseleri gibi önemli eğitim kurumları bulunuyordu. 1370'te Tilimsân ile Fas şehri arasında başlayan savaş sırasında İbn Haldûn bizzat şehre gelerek Abdûlvâdî Emîri II. Ebû Hammû'ya iltica etmiş, kendisine verilen saray hâcibliği görevini kabul etmiş ve Biskre şehrine gidip Arap kabilelerinden asker toplanmasına yardım etmiştir. İbn Haldûn, Tilimsân'a uğradığı farklı zamanlarda Sîdî Ebû Medyen Camii'ne yakın Ubbâd mahallesindeki Haldûniyye Medresesi'nde ders verirdi. XV. yüzyılda Tilimsân Mağrib'in en önemli merkezlerinden biri olmuş, buradaki beş ayrı medresede çok sayıda müslüman genç eğitim görmüştür. Sarayda kendilerine itibar edildiği için âlimler ve sanatkarlar buraya akın ediyordu. Şehirde yetişen âlimler arasında Tilimsân kadılığı da yapan fakih Ukbânî, matematikçilerden Muham-

med b. İbrâhim b. Ahmed el-Abderî ile Habbâk diye bilinen Muhammed b. Ahmed b. Ebû Yahyâ, Kâdirî tarikatını Sahrâaltı Afrika'sı'nda yayın Muhammed b. Abdülkerîm el-Megîlî ve meşhur kelâm âlimi Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî sayılabilir. 1926'da kurduğu Kuzey Afrika Yıldızı adlı teşkilâtla mücadeleye başlayan, Cezayir bağımsızlık hareketinin öncülerinden Messali Hâc, Tilimsân doğumlu olup Türk kökenli bir aileden gelmektedir.

1850 yılında Fransızlar tarafından kendilerine sadık kalacak müslüman din görevlileri yetiştirmek için Cezayir ve Kostantine şehirleriyle Tilimsân'da üç medrese açılmıştır. Bağımsızlık sonrası başlayan eğitim hamleleri sırasında temelleri 1984'te atılan enstitü 1998'de üniversiteye dönüştürülmüştür. Bugün Tilimsân Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi adıyla ülkenin başta gelen yüksek öğretim kurumlarından biridir. Şehirde yaşayan yahudiler için burası Mağrib'in Kudûs'ü kabul ediliyordu. Bu topluluk XIV. yüzyılın sonuna kadar şehrin çevresinde yaşamış, 1393 yılında ilk defa haham Ephraim Enkaoua'ya surların içine girme izni verilmiş, o tarihten Fransız işgaline kadar sur içindeki bir mahallede kapalı bir topluluk olarak varlığını sürdürmüştür.

Arap-Endülüs mûsikisinin en iyi icra edildiği Cezayir şehri Tilimsân olup burada yetişen müzisyenler ülke müziğini temsil ediyordu; bu anlamda Gırnata müziğinin vârisi gibidir. XVII. yüzyılda Ben Messâib'in öncülüğünde şekillenen Endülüs kökenli "havzî" mûsikisinin ana merkezi de Tilimsân olup her yıl burada festival düzenlenmektedir. Ayrıca Tilimsân ve çevresinde bir tür kahramanlık ve savaş müziği olan

"allâvî" yaşatılmaktadır. Şehirde tabii ve tarihî kırk beş ayrı mekân bulunmaktadır. Huneyn, Tilimsân ve Nedrûme'deki (Nedroma) Murâbitlar dönemine ait camiler, Ubbâd Medresesi, sonradan müzeye çevrilen Sîdî Belhasan Camii, Sîdî Halvî Camii, Meşver Sarayı, Benî Senûs Camii, Merînîler'ce kurulan, adına "medîne, arzu'l-cidâr" denilen Mansûre'nin heybetli kalıntıları, Aynûfezze mağaraları, Agâdir Minaresi ve Lâlle Setti yaylası belli başlılarıdır.

Tilimsân'da sahâbeden Sîdî Vehhâb'ın, X. yüzyılda yaşayan velîlerden Sîdî Dâvûd'un, Sîdî el-Halvî'nin ve özellikle Endülüs asıllı olup şehre gelerek yerleşen Sîdî Ebû Medyen'in kabirlerine büyük saygı gösterilmektedir. Şehirdeki halk genelde sanatkarlar, tüccarlar, öğrenciler ve askerler olmak üzere dört sınıfa mensup-tur.

Tilimsân'da, geçmişte Bilâdüssûdan olarak bilinen günümüz Batı Afrika'sındaki müslüman toplumlarla Akdeniz'in kuzeyinde başta Endülüs olmak üzere hristiyan Katalan Krallığı, Cenova, Piza, Venedik, Napoli gibi çok sayıda krallıkla ticarî ilişkiler kurulmuştur. Yağmurasan b. Zeyyân devrinde Tilimsân'da binlerce Avrupalı tüccar ikamet etmeye başlamıştı. Sahrâ bölgesinden getirilen altın, köle, fildişi, deve kuşu tüyü, zambak ve amber gibi pek çok ticaret malına karşı Avrupa'dan sevkedilen dokumalar, tahıl, süs eşyaları, silâhlar ve özellikle İslâm dünyasından gelen kitapların ticareti yapılmaktaydı. 180 (797) yılında Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd adına Tilimsân'da para basılmış, Osmanlı Padişahı II. Selim zamanında dört köşeli ve 15 karat ayarında, üzerinde padişah-

Sîdî Ebû Medyen
Camii'nden
bir görünüş

hın adının yazıldığı 974 (1566) tarihli paralar kesilmiştir. Tilimsân şehrindeki Zenâte-Messâji Hac Havaalanı uluslar arası uçuşlara açık olup önde gelen havaalanlarından biridir. Üzüm bağları ve zeytin ağaçları ile çevrilen Tilimsân dericilik, halıcılık ve dokumacılık ürünleriyle meşhurdur. Günümüzde aynı adı taşıyan idarî birimin merkezi olan Tilimsân şehrinin nüfusu 1987'de 110.242, 1998'de 120.155 ve 2010 yılında 122.122 idi. Şehir 2011 yılında İslâm Kültür Başkenti seçilmiş ve bu amaçla pek çok faaliyet düzenlenmesi planlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân* (Cündî), II, 51-52; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, I, 21-22; İbn Ebû Zer', *el-Enîsü'l-muğrib*, Rabat 1972, bk. İndeks; İbn Haldûn, *el-İber*, tür.yer.; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, V, 144-146; Hasan el-Vezzân, *Vaşfû lfrîkıyye*, II, 7-10; Selâvî, *el-İstikşâ*, I, 80 vd.; ayrıca bk. İndeks; Aziz Samih İter, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936-37, I-II, tür.yer.; Ch. A. Julien, *Histoire de l'Afrique du nord. Des origines à 1830*, Paris 1966, s. 156-161; Abdurrahman b. Muhammed el-Cilâlî, *Târîhu'l-Cezâ'iri'l-âam*, Beyrut 1400/1980, I, 151, 155, 183, 185; II, 8, 17, 106-107, 109, 185 vd.; I. Hrbek, "La désignation de l'unité politique du Maghreb", *Histoire générale de l'Afrique*, Paris 1983, IV, 101-139; Hamdan Khodja, *Le Miroir*, Paris 1985, s. 81-83; Roger le Tourneau, *Fès avant le protectorat*, Rabat 1987, tür.yer.; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-Mağrib ve hadâretüh*, Beyrut 1412/1992, I, 209-223; J. Ganiage, *Histoire contemporaine du maghreb*, Paris 1994, s. 258-260; Mouloud Gaid, *Türkler İdaresinde Cezayir* (trc. Faik Melek), Ankara 1996, s. 23; N. Kubisch, "Le Maghreb: du Maroc à la Tunisie: Architecture", *l'Islam: arts et civilisations* (ed. Markus Hattstein – Peter Delius, trc. Anne-Brit Piper), Cologne 2008, s. 314-321; Charles-Robert Ageron, "Les migrations des musulmans algériens et l'exode de Tlemcen (1830-1911)", *Annales: Economies, sociétés, civilisations*, XXII/5, Paris 1967, s. 1047-1066; J. Berque, "Les capitales de l'Islam méditerranéen vues par Ibn Khaldoun et les deux Maqarrî", *Aisl*, VIII (1969), s. 71-79; R. I. Lawless, "Tlemcen, Capital City of the Abd al-Wâdids: A Study of the Functions of a Medieval Islamic City", *IQ*, XVIII/1-2 (1974), s. 14-20; Semîre er-Revâf, "Medînetü Tîlîmsân 'ale'n-nukûdî'l-'Arabiyye", *el-Meskûkât*, sy. 12-13, Bağdad 1981-82, s. 159-169; Alfred Bel, "Tlemsen", *IA*, XII/1, s. 393-398; a.mlf. – [M. Yalaoui], "Tîlîmsân", *El²* (Fr.), X, 534-535; Necde Hamâs, "Tîlîmsân", *el-Meusu'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2002, VI, 829-831.

AHMET KAVAS

TİLİMSÂN ULUCAMÎİ

475 (1082) yılında inşa edilmeye başlanan, XIII. yüzyılda yapılan ilerlemlerle son şeklini alan, Murâbitlar ve Muvahhidler dönemine ait cami (bk. MAĞRİB [Sanat]).

Meşver
Mescidi –
Tilimsân /
Cezayir

TİLİMSÂNÎ, Afifüddin (عفيف الدين التلمساني)

Ebü'r-Rebî' Afifüddîn Süleymân b. Şemsiddin Ali b. Abdillâh el-Kûmî et-Tilimsânî (ö. 690/1291)

Ekberîyye mektebine mensup sûfî müellif.

610'da (1213) Cezayir'in Tilimsân şehrinde doğdu. Aslen Berberî olup Tilimsân'ın batı kesiminde yerleşmiş bulunan Kûme kabilesinin Benî Âbid kolundandır. Bazı kaynaklarda yer alan, Kûmî nisbesinin Kûfî şeklinde okunup Kûfe doğumlu olduğuna, 613 (1216) veya 616'da (1219) dünyaya geldiğine, babasının Kûfe'den Tilimsân şehrine göç ettiğine dair bilgiler doğru değildir (Ömer Mûsâ Bâşâ, s. 200-201). Tilimsân'da bir süre tasavvufî çevrelere devam ettikten sonra mürşid aramak için ülkesinden ayrıldı. Anadolu'ya gittiğinde Konya'da Sadreddin Konevî'nin ders halkasına dahil oldu. Konya'da kırk defa halvete girdi (Safedî, XV, 408); ancak Zehbî bu rivayeti abartılı bulmaktadır (*Târîhu'l-İslâm*, s. 407). Konevî'nin 643 (1245-1246) yılında Şam'dan ikinci defa Mısır'a gittiği seyahate katıldı. Kahire'de Şeyhüşşüyûh Şemseddin el-Eykî'nin sahibi olduğu Saîdû's-suadâ (Salâhiyye) Hankahı'nda Eykî'nin de hocası olan Sadreddin Konevî ile birlikte kaldı (Kütübî, II, 73). Konevî'nin diğer talebesi Saîdüddin el-Fergânî ile beraber hocalarının İbnü'l-Fâriz'ın *el-Kaşîdetü't-tâ'îyye*'sini Farsça olarak şerhettiği derslerini takip etti. Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, Tilimsânî'nin Kahire'de Konevî ile birlikte anne tarafından dedesi olan İbn Seb'in ile tanıştığını rivayet

eder. İbn Seb'in, kendisine yöneltilen bir soru üzerine Konevî'nin tevhid ilminde muhakkik sûfilerden sayıldığını, Affî et-Tilimsânî denilen gencin ise bu hususta Konevî'den daha mahir olduğunu söylemiştir (İbnü'l-İmâd, V, 412; M. Abdürraûf el-Münâvî, II, 89).

Tilimsânî, Kahire'den ailesiyle birlikte ayrıldıktan sonra 665-670 (1267-1271) yılları arasında Şam'a gidip Kâsiyûn dağı eteklerindeki Sâlihiyye'de ikamet etmeye başladı. Kaldığı mahalle günümüzde Affî diye anılmaktadır. Memlûk Sultanı Kalavun zamanında hazine vergilerinin toplanmasından sorumlu bir göreve tayin edildi. Bir yandan da tasavvufî faaliyetlerine devam etti. Ömrünün sonuna kadar hazine-darlık görevinde bulunan Tilimsânî 5 Receb 690'da (4 Temmuz 1291) Dimaşk'ta vefat etti ve Sûfiye Kabristanı'na defnedildi. Öldüğü gün kendisini ziyarete gelip halini soran Şeyh Burhâneddin el-Kütübî'ye, "İyiymi; Allah'ı bilen kimse O'ndan nasıl korkar? Ben de Allah'ı bildiğimden beri O'ndan korkmadım. Allah'a kavuştuğumdan dolayı mutluyum" şeklinde karşılık verdiği belirtilmektedir (İbnü'l-İmâd, V, 412). Kendisi gibi şair olan, Şâbbüzzarîf lakabıyla meşhur Şemseddin Muhammed adlı tek oğlunun Saîdû's-suadâ Hankahı'nda ikamet ettiği sırada 661'de (1263) doğduğu, 688'de (1289) babasıyla birlikte gittiği Dimaşk'ta vefat edip Sûfiye Kabristanı'na defnedildiği rivayet edilmektedir (Ömer Ferruh, III, 656; Şâbbüzzarîf et-Tilimsânî, neşredenin girişi, s. 6). Kısa bir süre önce de kardeşini kaybeden ve arkasından tek oğlunun ölümüyle sarsılan Affîüddin her ikisi için acı dolu bir mersiye yazmıştır (*Divân*, s. 17). Şâbbüzzarîf'in şiirlerinin babasının şiirlerinden daha güzel olduğu söylenmektedir.